

EL JARDÍ DEL PANTÀ

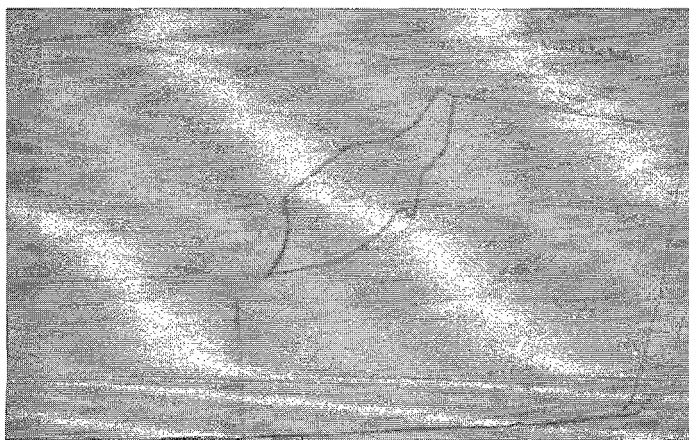
Mireia Freixa i Serra

La urbanització del sector nord de la ciutat

El 25 de gener del 1907, tres industrials de Terrassa, Josep Aymerich i Grané, Pau Amat i Boguñà i Francesc Jover i Barba, presenten a l'Ajuntament una sol·licitud per a construir la fàbrica de vapor Aymerich, Amat i Jover en uns terrenys situats als afores de la ciutat, als marges de la riera del Palau,¹ que ocupaven una gran part de la finca anomenada el Pantà. El document precisa de manera molt clara els límits i les dimensions de la finca i va acompanyat d'un plànol de situació. El solar ocupava una àmplia zona que limitava a ponent amb la riera del Palau, l'actual Rambla d'Ègara, en una extensió de 186,8 m lineals; al nord, amb uns terrenys propietats de la societat Monset i Companyia, sense especificar-ne la longitud; al sud, amb el carrer de Pau Claris, fins a la cantonada del carrer de la Indústria, amb una façana de 79,70 m; i, a l'est, amb el carrer de la Indústria i amb la perllongació del carrer de la Mare de Déu dels Àngels, amb 77,90 m de façana.

La situació de la fàbrica, orientada a la riera del Palau i en uns terrenys que es convertirien en la nova Rambla d'Ègara, representava per part de la nova empresa una clara opció per potenciar un dels carrers que acabarien sent dels més representatius de la moderna imatge de Terrassa. De fet, la majoria de les intervencions urbanístiques dutes a terme a l'indret, fins en aquell moment, s'havien produït al cantó del que ara es correspon amb la façana posterior de la fàbrica, un sector privilegiat, fins al començament de segle, per la seva proximitat a l'estació del ferrocarril del Nord. El carrer més antic del sector era el de Sant Llorenç, des del qual s'obria l'accés nord a les muralles, a través del portal de Sant Llorenç. En el mateix sentit del carrer de Sant Llorenç però sense una disposició paral·lela estricta, es van obrir, als anys setanta, els carrers del Pantà, de Sant Gaietà i de la Mare de Déu dels Àngels, que eren creuats, seguint també un esquema no regular, pels carrers de Cervantes, Montserrat, Sant Valentí, Sant Isidre, Suris i Pau Claris, fins a arribar al carrer de la Rasa, amb el seu portal de la Guia, una de les dues sortides de la ciutat a ponent. La urbanització d'aquest sector de la població es va fer de manera quasi espontània —no oblidem que el pla geomètric del creixement de la ciutat que s'havia encarregat al mestre Miquel Coret, l'any 1875, no va ser lliurat a l'Ajuntament fins a tres anys més tard i, finalment, no va ser aprovat—, segons les peticions dels propietaris de terrenys, al llarg de la dècada de 1870, època en què, per causes que ja han estat estudiades,² a la ciutat té lloc un gran creixement.

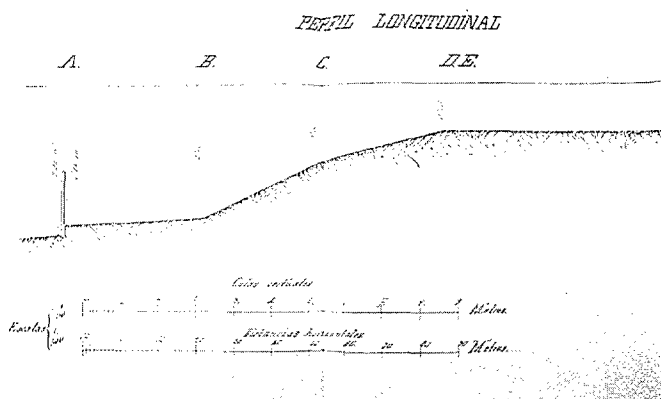
La més significativa d'aquestes noves vies és el carrer del Pantà, tal com comenta el cronista local Baltasar Ragon.³ Va ser obert l'any 1863 i es va anomenar així per la seva proximitat amb la finca d'aquest nom. Més tard, el 1874, en uns horts propietat de Josep Busquets, es proposaria una nova alineació per al carrer de la Rasa,⁴ ja existent, i el 1876 es va urbanitzar el carrer de la Indústria.⁵ La intervenció que ens interessa més directament, perquè representa la primera desmembració de la gran propietat del Pantà, va tenir lloc l'any següent, el 7 de març de 1877. Agustí Galí i Suris, terrassenc resident a Barcelona, demanava permís per a obrir el carrer de Suris i va presentar a l'Ajuntament un document que resulta fonamental per a la reconstrucció de la imatge que havia tingut aquest sector de la ciutat.⁶ El promotor, que s'identificava com a propietari de la finca del Pantà, demanava permís per urbanitzar la part «alta» de la propietat, és a dir, l'oposada al barranc per on discorria la riera, fins a l'encreuament amb el carrer de la Indústria. Agustí Galí proposava que el carrer s'anomenés d'aquesta manera en record dels seus avantpassats materns, per via dels quals havia heretat la finca. El nou carrer va ser traçat pel mestre d'obres Jaume Comerma, que el va acompanyar d'una memòria que aclareix tant les condicions jurídiques com molts dels problemes que presentava l'orografia del terreny.⁷ L'escrit de Comerma descriu el gran desnivell de l'extrem oest, que dividia les dues parts de l'antiga finca i que va obligar a connectar amb el carrer de la Indústria en diagonal, en contra de les lleis de projecció urbanística, que assegurava conèixer bé.⁸ Més tard, a l'estiu de 1879, es van urbanitzar els carrers que marcarien els límits de la fàbrica per llevant, els de Sant Gaietà i de la Mare de Déu dels Àngels, juntament amb la prolongació

El Pantà. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, exp. 26/1874.

dels carrers de Sant Isidre, Sant Valentí i Montserrat,⁹ en terrenys de Baltasar Germain, Josep Barba i Josep Prat. Al plànol que van presentar a l'Ajuntament queden perfectament definits els límits del nord-est de la finca del Pantà, que s'especifica que és propietat d'Agustí Galí (suposem que es tracta d'Agustí Galí i Suris).

Al 1907, quan es va projectar la fàbrica Aymerich, Amat i Jover, tot i que l'estació del Nord continuava exercint un paper determinant en la vida terrassenca, la urbanització de l'altra banda de la riera del Palau havia dinamitzat aquest sector de la ciutat, amb les constants intervencions per tal de canalitzar les aigües i amb el definitiu cobriment dels diferents sectors de la riera. El primer permís d'obres¹⁰ que l'empresa va presentar a l'Ajuntament donava consideració de façana principal a l'orientada al carrer de la Mare de Déu dels Àngels, avui totalment secundari. Però els promotors, preveient les possibilitats urbanístiques derivades de la canalització de la riera, proposaven la cessió a l'Ajuntament d'una franja de terreny de 528 m² que ocupava tota la llargària de la propietat —recordem que era de 186,8 m—, una franja de forma trapezoïdal que tenia 1,49 m d'amplada en la seva part més estreta, orientada al nord, i 3,85 m d'amplada a l'altre extrem. A canvi d'aquesta cessió, promotors i Ajuntament van convenir que el consistori es faria càrrec de la construcció de les voravies de la Rambla. Quan, a les darreries de l'any, es va presentar el projecte de construcció de la façana,¹¹ els promotors ja havien optat per orientar-la cap a la nova Rambla d'Ègara.¹²

Secció longitudinal del barranc que marcava la distinció entre el Pantà alt i el baix. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, exp. 42/1879.

L'antiga finca del Pantà

Com ja hem assenyalat, el gruix dels terrenys ocupats per la fàbrica corresponen a una bona part de la finca anomenada el Pantà, una finca agrícola amb uns jardins que havien estat propietat de la família Suris. La documentació que hem pogut consultar al Registre de la Propietat de Terrassa¹³ ens aclareix àmpliament les condicions que van acompanyar la compra dels solars sobre els quals es va construir la fàbrica i ens dona algunes pautes sobre les seves característiques físiques. L'any 1904, els tres socis, Pau Aymerich, Pere Amat i Francesc Jover, van adquirir 15.540,165 m² dels 20.241 m² de la totalitat que havia tingut la part baixa de la finca, és a dir, després de la urbanització del carrer de Suris.

El Pantà, conegut també pels terrassencs del moment com a *Jardins dels Campos*, era una extensa propietat que hem pogut delimitar aproximadament, a través dels diversos plànols que es van presentar a l'Ajuntament en el moment en què es va urbanitzar la zona i per descripcions extretes de la documentació del Registre de la Propietat. La finca estava situada a la partida del Rossinyol i l'any 1865 limitava a llevant amb el camí del pla de l'Argentera i amb un marge (amb els propietaris germans Germain, Pau Amat, Marc Barba i Josep Pou); a migdia, amb les terres de Josep Busquets; a ponent, novament amb Josep Busquets, amb la riera del Palau i amb el torrent d'en Pere Parres. El mateix torrent marcava els límits del nord de la finca, amb els Germain, Isidre Miralda, de nou el torrent del Rossinyol o de Sanllehí i amb propietats de Pau Galí i Galí (un dels fills d'Agustí Galí i Suris).

La família Galí n'eren els propietaris i disposaven d'àmplies propietats a la zona nord de Terrassa; la finca del Pantà n'era el conjunt més emblemàtic, al costat del vapor Galí i Vinyals, conegut com a *Vapor de la Companyia*. La finca reunia diverses propietats, totes subjectes a diverses càrregues, moltes d'elles encara d'origen medieval; era alou de Ramon de Càrcer, marquès de Castellbell i castlà de la vila de Terrassa, i es pagaven censos diversos: a la infermeria del monestir de Sant Cugat, a la comunitat de preveres de la vila de Terrassa i a diversos particulars.¹⁴ Pau Galí i Galí i Agustí Galí i Galí van acordar la divisió dels béns que posseïen en comú i la finca del Pantà va correspondre al segon. Tots dos germans havien heretat la propietat (el primer, del seu germà Francesc d'Assís; el segon, del seu pare Joan Baptista Galí i Suris, en virtut de les capitulacions matrimonials que aquest havia fet amb Cristina Galí i Coma el 19 de desembre de 1836¹⁵). Joan Baptista Galí i Suris,¹⁶ germà d'Agustí Galí i Suris, que urbanitzà l'any 1877 el carrer Suris, havia estat un dels socis fundadors del primer vapor que va instal·lar-se a Terrassa, el vapor Galí i Vinyals.¹⁷ El seu pare, Josep Galí i Ramoneda, s'havia casat amb

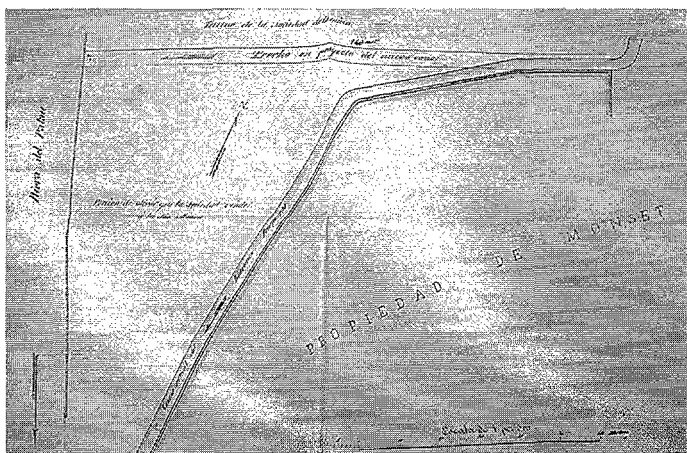
la pubilla de can Suris i com a tal havia accedit a les extenses propietats d'aquesta família terrassenca, que incloïen la finca del Pantà. La casa pairal dels Suris estava situada a la part superior del carrer de Sant Pere,¹⁸ on ara hi ha el Casino del Comerç; el carrer de la Rasa separava la finca de l'habitatge.

El 1858, en formalitzar-se els capítols matrimonials de la filla d'Agustí Galí i Galí, Maria Mercè Josepa Galí i Galí, amb Joaquim M. de Paz i de Casanovas, la finca va ser cedida a la filla, mentre que el pare va quedar-ne com a usufructuari.¹⁹ L'any 1893, Joaquim M. de Paz i de Casanovas, que en aquell moment era usufructuari i apoderat de la seva esposa, va vendre la propietat al seu fill, Agustí de Paz i Galí, i a l'esposa d'aquest, Maria Anna Boada i Serrapiñana. Durant la segona meitat del segle XIX i fins a la venda definitiva, l'any 1904, a l'empresa Aymerich, Amat i Jover, el Pantà va experimentar moltes segregacions, vendes, cessions de dret de pas o de minar aigües. La venda més representativa, tant per la seva extensió com per les servituds que va comportar (el dret de minar i buscar aigües a la resta de la finca —un dret que va motivar més tard greus problemes d'aigua a la fàbrica Aymerich, Amat i Jover— a més del dret de pas per a persones i carruatges, fins que no estigués canalitzada la riera) va ser la que es va fer a la societat Monset i Cia., el novembre de l'any 1892, de tot el sector del nord-est que travessava el torrent d'en Pere Parres i que limitava amb la part superior de la riera del Palau.

Jardí i explotació agrícola alhora

Per les descripcions que es fan de la finca a les diferents inscripcions del Registre de la Propietat podem deduir-ne les característiques físiques. A l'inici del segle XIX estava dividida en el que es coneixia com el Pantà alt i el baix, aquest darrer al costat de la riera del Palau.²⁰ La part alta és la que va ser urbanitzada per Agustí Galí i Suris, l'any 1877, i ocupava una tercera part de la finca.²¹ Les dues zones estaven separades per un profund barranc,²² que, segons les seccions dels plànols presentats per a l'obertura del carrer de Suris i del passatge de la Rasa, es pot deduir que oferia un pendent de quasi dos metres. En el seu extrem superior hi estava situat el pantà que donava nom a la finca, amb una forma totalment irregular i que hem trobat representat al permís per a l'obertura del carrer de Suris. El pantà, segons especifica el Registre de la Propietat l'any 1865, recollia les aigües fluvials del torrent de Sanllehí o del Rossinyol. Al sector nord-est, el torrent d'en Pere Parres, orientat cap a la riera del Palau,²³ travessava la propietat tot formant una diagonal fins a empalmar amb la riera del Palau al límit nord de la fàbrica.

La ressenya que el Registre de la Propietat fa dels diferents censos a què estava subjecta la finca i les descripcions que acompanyen les inscripcions ens

Torrent d'en Pere Parres. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, exp. 26/1874.

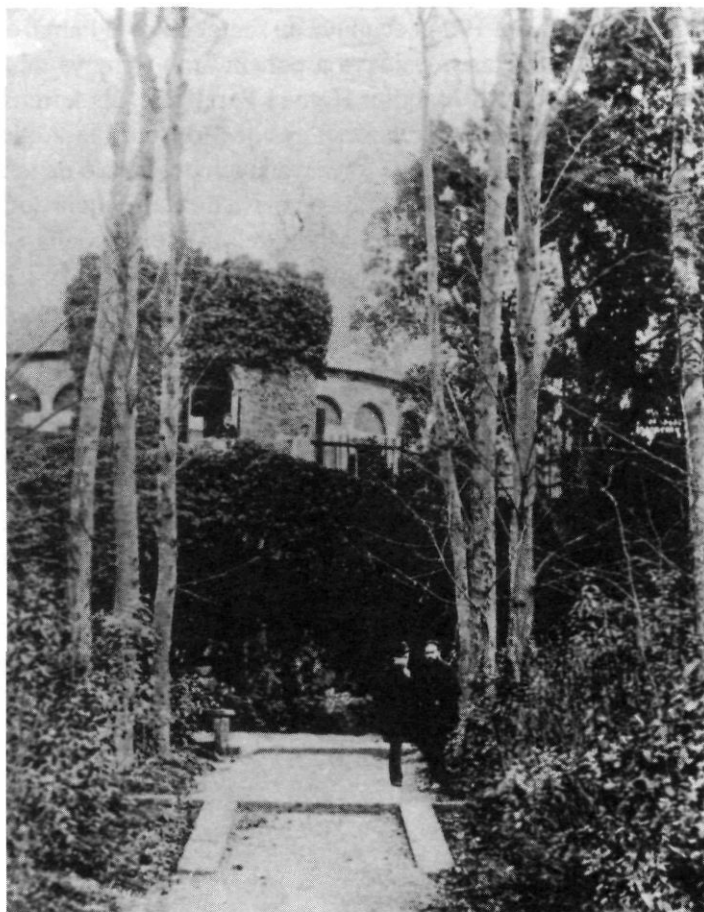
permeten deduir, tot i que de manera molt rudimentària, la distribució d'aquests conreus dins de l'amplitud de la finca a través del temps. El 1865 s'hi conreaven oliveres i vinyes, i hi havia també una part de regadiu amb horta i dues arbredes.

El regadiu estava assegurat per una sèrie de nòries i aqüeductes i les aigües procedien del vapor Galí. Joan Baptista Galí va ser qui, en tancar el torrent de Sanllehí, va convertir el terreny en regadiu.²⁴ Una inscripció més tardana del Registre, del 1893, especifica que aquest jardí estava format per un passeig arbrat, un marge, un petit salt d'aigües anomenat la Cascada i, damunt d'aquesta, una «antigua construcció conocida como La Glorieta»; com que aquesta descripció es fa just després de la venda d'una part important de la finca a Monset i Cia., podem assegurar que aquest elements es trobaven als terrenys que van ser ocupats per Aymerich, Amat i Jover. També en aquesta data, la part nord de la finca limitava amb Monset i Cia. per l'anomenada paret d'heura, amb una porta per la qual hi tenien dret de pas. Aquest sector estava arrendat des del 1884 a l'Estació Ampelogràfica Catalana, que hi havia plantat ceps americans i on es feien estudis de viticultura dirigits per Rafael Roig i Torres.²⁵

Es relacionen també dues cases per a guarda i habitatge dels pagesos. Una d'elles és descrita com a «de dos cossos»; per la descripció de 1865 deduïm que estava situada al nord del torrent d'en Pere Parres. La segona casa que s'anomena al document de venda a Aymerich, Amat i Jover creiem que estava adossada al mur de separació amb can Monset, perquè així l'hem vist representada al projecte, no realitzat, de perllongació de la Rambla.

A la finca s'hi accedia per un portal obert a l'indret on ara conflueixen els carrers de la Indústria i de Pau Claris, a través del qual l'empresa Monset i Cia.

també hi tenia servitud de pas. Ragon descriu que arribava fins a la masoveria, salvant un fort desnivell; allà es dividia i, d'una banda, anava fins a la riera del Palau, i per l'altra fins al carrer de Sant Gaietà (la perllongació de Mare de Déu dels Àngels no va ser efectiva fins a després del 1904), a l'alçada del carrer de Sant Isidre.²⁶ L'accés des de la riera del Palau era aproximament on ara hi la portada de la nova fàbrica, gairebé al davant del camí de can Boada: un portal de ferro hi donava accés. Aquesta també era l'entrada de la mina d'aigües que servia el Pantà baix, que vorejava la riera del Palau i acabava passat el torrent d'en Pere Parres.²⁷

El Jardí del Pantà, amb el teatre del Retiro al fons. Fotografia: Adrià Torija. Procedència: Arxiu Tobella.

La història dels jardins del Pantà finalitza el 16 de febrer del 1904, data en què la finca és venuda per Agustí de Paz i Galí i la seva muller, Mariana Boada i Serrapiñana, a Pau Amat i Boguñà, Josep Aymerich i Grané i Francesc Jover i Barba, tot mantenint servituds d'alou amb el marquès de Castellbell i d'altres, i de pas i de dret d'aigües amb l'empresa Monset i Cia. En construir la nova fàbrica, Aymerich, Amat i Jover van cedir a l'Ajuntament una llesca de terreny paral·lela a la riera del Palau, que va permetre l'accés a la fàbrica Monset i redimir el dret de pas.

La finca del Pantà va ocupar 15.543 m² del solar de l'antic Pantà, però per tal de fer arribar els terrenys tant al carrer de la Mare de Déu dels Àngels com al de Suris, es van adquirir altres finques, algunes de les quals també havien format part del Pantà: la segona porció, una superfície de 463 m², va ser comprada el 31 de desembre del 1904 i ocupava un sector entre el Pantà, els carrers de la Indústria i de Pau Claris, llindava a ponent amb terrenys de Celestina Parellada i Puig i del seu fill Joaquim Homs i Parellada. Els terrenys havien estat de Josep Busquets i Soler i eren aleshores de Monset i Cia. Aquesta finca havia estat segregada el 1898 del que formava la tercera porció de terreny, que van comprar el 31 de març del 1905 i que ocupava una superfície de 2.411 m²; era, en aquells moments, propietat de Maria dels Àngels Tobella i Pi, vídua d'Alfons Ballver i Coll, el qual, conjuntament amb Felip Guix i Busquets, l'havien comprat a Josep Busquets i Soler. La quarta part, de 962 m², comprada l'11 de setembre del 1905, formava part d'una peça de terra més gran de Celestina Parellada i Puig i de Joaquim Homs i Parellada, i arribava fins a la Rambla d'Ègara; finalment, la cinquena i darrera porció de terreny, de 855 m², venuda pels constructors Bonaventura Comellas i Piera i Bonaventura Baltà i Aliart, l'11 de juliol del 1906, limitava amb el carrer de la Mare de Déu dels Àngels, aleshores ja obert, i amb tota probabilitat també segregada del conjunt del Pantà.

Com a acte darrer d'un complex procés, encara tenyit d'una problemàtica jurídica que es remunta a l'època medieval, la finca va ser inscrita al Registre de la Propietat de Terrassa, el 28 de juliol de 1913, després de quatre anys de funcionament de la fàbrica, i suposem que per a regularitzar la propietat, com a conseqüència de la mort de Francesc Jover.

NOTES

1. Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT). Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obres particulars, exp. 15/1907.
2. FREIXA, Mireia. «Los ensanches menores en el cinturón industrial de Barcelona: el Plan de Mejoras Públicas de Terrassa». Dins: *Urbanismo e Historia Urbana en el Mundo Hispano*, vol II. Madrid: Editorial de la Universidad Complutense de Madrid, 1985, p. 257-273.
3. *Els carrers de Terrassa l'any 1900*. Terrassa: Impremta de Joan Morral, sense datar, p. 85. Es tracta d'un llibre redactat sense una metodologia científica, però que té el valor de descriure uns escenaris desapareguts. A més, també utilitza fonts documentals procedents dels arxius de Terrassa que, en alguns casos, no s'han pogut recuperar.
4. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 26/1874.
5. Aquesta intervenció és comentada a Ragon (*Op. cit.*, p. 67) però no n'hem trobat el document original, tot i que hem pogut documentar-la per les al·lusions que se'n fan amb l'obertura del carrer de Suris (vegeu més avall).
6. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 32/1877.
7. «[...] teniendo el exponente la finca llamada del Pantano lindando con las tierras de D. José Busquets que se están edificando [als carrers de la Rasa i de la Indústria] y con la calle de San Isidro [...] pretende [...] levantar edificios en la parte alta del Pantano y en el interior de dicho terreno ha proyectado abrir una calle». Extret de la memòria adjunta a l'expedient citat (vegeu més avall).
8. «Lo accidentado de la finca expresada no ha permitido que dicho proyecto de calles se prolongara hasta la riera del palau o de Tarrasa, para cuyo motivo se enlaza con otra que pasa por la propiedad de don José Busquets [el carrer de la Indústria] por medio de un trozo en diagonal a las dos [carrers de la Indústria i de Suris], enlace poco aceptable, pero el modo de ser del terreno no ha permitido ser de otra manera» (ibídem).
9. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 42/1879.
10. Vegeu la nota 1.
11. AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obres particulars, exp. 221/1907.
12. Els primers documents que trobem per a la urbanització d'aquest sector de la Rambla, fins al camí de can Boada, consisteixen en un projecte de Lluís Muncunill i daten del 1893 (AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 118/1893).
13. Registre de la Propietat número 3 de Terrassa. Respecte de l'antiga finca del Pantà, vegeu el tom 401, llibre, 105, foli 147, finca 293; pel que fa al solar de la fàbrica Aymerich, Amat i Jover, vegeu el tom 1945, llibre 55, foli 55, finca 5040. Molta de la informació inèdita prové de la consulta d'aquests documents, que no citarem amb detall per no fer carregosa la lectura d'aquest article.
14. Molts d'aquests censos, en especial el domini de la família de Càrcer, no han estat redimits fins a una data molt recent. La diversitat dels censos evidencia que els Suris havien anat ampliant el patrimoni amb diverses compres.
15. Segons una inscripció del 1865 a la finca 293 del Registre de la Propietat.
16. Sobre les diferents branques dels Galí a la primera meitat del segle XIX, vegeu la tesi doctoral de Josep M. Benaül i Berenguer: *La indústria tèxtil llanera a Catalunya 1750-1870. El procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell-Terrassa*. Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona, 1991, cap. 18, nota 2, p. 691 i següents. La tesi ha utilitzat el testament de Cosme Suris (1776) i el de Josep Galí i Ramoneda (1789), entre d'altres fonts. La finca del Pantà ja hauria estat dividida entre els fills de Galí i Ramoneda; Agustí n'hauria heretat la part alta i Joan Baptista el cantó de la riera.

17. Vegeu BENAUL BERENGUER, Josep M. «La primera embranzida industrial, 1814-1870». Dins: Diversos autors. *Història Industrial de Terrassa*. Terrassa: Diari de Terrassa/Lunwerg, 1998, p. 55.
18. RAGON, Baltasar. *Les cases pairals de Terrassa*. Terrassa: Impremta de Joan Morral, 1931, p. 26-27.
19. Joaquim de Paz va tenir una important actuació política en el seu temps. Respecte del Pantà, va impedir, juntament amb els propietaris de can Sanllehí, que una nova urbanització de la Rambla travessés la propietat, tot exposant que hi tenia previst de construir-hi una fàbrica.
20. BOIX, Josep. «El Josepet dels Campos». Dins: *Diari de Terrassa*, any XXIV, núm. 5.046 (12-I-2000), p. 12, cita el testimoni d'un veí, recollit cap a 1970, que li va confirmar l'existència dels dos sectors; el sector nord s'associa a l'indret on es va situar la fàbrica Monset, afirmació que està en contradicció amb la informació que es desprèn de la memòria que complementa la urbanització del carrer de Suris.
21. Inscripció 4a., al Registre, de la finca 293 (1886); aquest sector era el de regadiu.
22. El barranc l'hem trobat representat en el projecte d'urbanització del sector del carrer de la Mare de Déu dels Àngels (AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 42/1879). Vegeu també el plànol geomètric amb corbes de nivell de l'arquitecte Antonio Parma, del qual es conserva una còpia a l'AHCT.
23. El torrent d'en Pere Parres el trobem representat en un plànol que es conserva entre un dels lligalls referents a la canalització de la riera del Palau (AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 55/1883). En aquell moment, Monset i Cia. compra a la Mina Pública d'Aigües de Terrassa el sector comprès entre aquest barranc i la riera del Palau. Així mateix, queda assenyalada la desviació cap al nord del torrent, que està previst que empalmi marcant una línia perpendicular amb la riera del Palau. Recordem que el solar de la fàbrica Monset havia estat segregat de la finca del Pantà, l'any 1893. Vegeu l'esquema dels antics torrents i rieres de Terrassa realitzat per Joaquim Verdaguer (*Diari de Terrassa*, 3-X-1998, com a primícia del seu llibre *Rieres i torrents del terme de Terrassa* publicat per la Fundació Mina d'Aigües de Terrassa el 2000. També apareixen representats en el pla d'Eixample encarregat a Miquel Coret, l'any 1875. Agraïm a Joaquim Verdaguer les explicacions complementàries proporcionades sobre el tema.
24. GALÍ I BARBA, J. *Notícies sobre l'abastiment d'aigua a Terrassa. Dels orígens a 1842*. Terrassa: Mina Pública d'Aigües de Terrassa, 1992, p. 59-61.
25. Vegeu PEREGRINA I PEDROLA, NEUS; TAPIOLAS I BADIELLA, JUDIT. *Terrassa 1877-1900*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1996, p. 85, 88, 102, 118, 125, 130, 138 i 142.
26. *Op. cit.*, p. 81. L'accés per la riera del Palau està representat a un dels expedients de la canalització de la riera del Palau (AHCT. Fons Ajuntament de Terrassa. Foment, obertura de carrers, exp. 55/1883. Vegeu també Registre de la Propietat, finca 293, inscripció vuitena, per a les servituds de pas amb Monset i Cia.
27. GALÍ I BARBA, J. *Op. cit.*, p. 51 i següents.